

ارزیابی معیارهای تهیه طرح جامع کلان شهر تهران

اسد فاضل* - دانش آموخته دکتری شهرسازی، دانشگاه عدالت، تهران، ایران

سید جمال الدین دریاباری - دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران

Evaluation of Tehran Metropolitan Master Plan

Abstract

Urban development plans are guiding documents on how cities are developed, enabling urban managers to look at the long-term vision of a desirable city landscape. The Tehran Master Plan is a document that aims at sustainable development in Tehran. The important thing here is the extent to which progress is being made on the path to realization of the plan at any time. In the words of the comprehensive plan of Tehran, as a strategic document, we need criteria and indicators that can show at what point in what specificities are the perspective of the plan. And how much of its goals and strategies have been realized. As a result, the measure of the implementation of the plan is based on the process and criteria adopted at the same time as the approval of the plan. The purpose of this research is to evaluate the criteria for the comprehensive plan of the Tehran metropolis. The research is descriptive-analytic and the information has been collected using a documentary and library method. The statistical population of this research includes expert And considering the impossibility of conducting research on the whole society, a multi-stage random sampling method has been used. And the information is analyzed using the Delphi method and the technique of multi-criteria decision-making methods of Tapsis. And the results show that the criteria for not using the participation rate of local and popular institutions in the process of reviewing, approval and implementation of the project with a score of (0.735193) has won first place.

Keywords: Master plan, benchmarking, non-use of popular participation

چکیده

طرح‌های توسعه شهری، اسناد هدایت نحوه توسعه شهرها هستند که مدیران شهری را قادر می‌سازند با نگاهی بلندمدت، در پی بر ساختن چشم‌اندازی مطلوب از شهر باشند. طرح جامع تهران نیز، سندی است که توسعه پایدار شهر تهران را هدف خود قرار داده است. نکته حائز اهمیت در این میان، میزان پیشرفت در مسیر تحقق طرح در هر دوره زمانی است. به عبارت طرح جامع تهران، به عنوان یک سند راهبردی، نیازمند معیارها و شاخص‌هایی است که بتوانند نشان دهند در هر لحظه در چه مختصاتی نسبت به چشم انداز طرح قرار گرفته ایم و چه میزان از اهداف و راهبردهای آن محقق شده‌اند. در نتیجه سنجش میزان تحقق طرح بر اساس فرآیند و معیارهایی صورت می‌گیرد که همزمان با تصویب طرح به تصویب رسیده‌اند. هدف از این پژوهش ارزیابی معیارهای تهیه طرح جامع کلان شهر تهران است. پژوهش حاضر از نوع تصیفی-تحلیلی می‌باشد و اطلاعات با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل کارشناسان می‌باشد و با توجه به میسر نبودن امکان اجرای تحقیق بر روی کل جامعه، از روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای استفاده شده است و اطلاعات بدست آمده با استفاده از روش دلفی و تکنیک روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره تاپسیس تحلیل شده است. نتایج نشان می‌دهد که معیارها عدم استفاده از میزان مشارکت نهادهای محلی و مردمی در فرآیند بررسی، تصویب و اجرای طرح با کسب امتیاز ۰٫۷۳۵۱۹۳، رتبه اول را کسب نموده است.

واژگان کلیدی: طرح جامع، ارزیابی معیار، عدم استفاده از میزان مشارکت مردمی

۱. مقدمه

کلان‌شهر تهران در زمان شروع تهیه طرح جامع، یک شهری ۷/۵ میلیونی، پایتخت کشور و مرکز اصلی اقتصادی، علمی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بوده است که طی چند دهه گذشته کیفیت محیطی شهر تهران و قابلیت آن برای زندگی آسوده، ایمن و فعال شهروندان و نیز توان پایتخت برای ایفای نقشهای سرنوشت ساز در سطح ملی و جهانی، به دلایل متعدد به شدت کاهش یافته است. پیامدهای ناشی از شتاب و سرعت رشد جمعیت و گسترش محدوده شهر طی چند دهه گذشته، محدودیتهای طبیعی تهران (کمبود آب، آلودگی شدید هوا، آسیب پذیری در برابر زلزله)، دگرگونی‌های اجتماعی و اقتصادی حاصل از وقوع انقلاب اسلامی و پیامدهای ناشی از نارسائیهای نظام مدیریت شهری، از جمله این دلایل به شمار می‌آیند. شهر تهران با طیفی از مسائل و مشکلات بسیار جدی روبه روست که برای رفع آنها نیاز به طرح جامع میباشد. این مشکلات عبارتند از: تحولات کالبدی و نحوه استفاده از اراضی در شهر تهران طی ۱۳ سال گذشته (از زمان تصویب طرح ساماندهی تهران در پایان سال ۱۳۷۰)، به جز موارد محدود و انگشت شمار تابع هیچگونه توافق هدف، راهبرد و برنامه معین نبوده است. نحوه استفاده از اراضی در شهر تهران بر مبنای شهرداری با مالکان زمین و مستغلات (بر سر نوع و میزان استفاده از زمین) و فروش تراکم مازاد ساختمانی، باعث بی‌اعتبار شدن قانون، برنامه و طرح در جامعه و در نزد مردم و نهادها، وابستگی عمیق و همجانبه شهرداری به درآمدهای ناپایدار حاصل از تراکم‌فروشی، کاهش اعتقاد به ضرورت برنامه و طرح و در نتیجه کاهش توان شهرداری در تهیه و اجرای برنامه و طرح، افزایش نامعقول توقعات مغایر با مصلحت و منفعت عمومی در میان مردم، گسترش نارضائیهای عمومی به دلیل تغییرات پدیداری در تصمیمات مراجع مسئول در مورد مسائل مهمی مثل تراکم ساختمانی، رواج شیوههای متداول در تهران و در سایر شهرهای کشور شده است. موضوع بسیار مهم نوسازی و بهسازی بافتهای فرسوده و ناکارآمد شهری که نیازمند اقدامات بسیار اساسی بر مبنای اهداف، راهبردها، سیاستها و برنامه‌های سنجیده در جهت ارتقاء کیفیت مسکن، تأمین حداقل فضاهای باز و خدمات شهری، اصلاح معابر و غیره در بافتهای متراکم و محروم و فرسوده شهر است، به تلاش برای تشویق مردم به تخریب و نوسازی تک ساختمانهای کهنه و محقر تقلیل

یافته است. هویت و شخصیت نواحی ارزشمند تاریخی و فرهنگی شهر در معرض اضمحلال و نابودی قرار گرفته است و تهیه طرح‌هایی که گاه و بی‌گاه برای این یا آن میدان تهیه می‌شود و هیچ‌گاه به اجرا در نمی‌آید نیز کارساز نیست. در شرایطی که حفظ سلامت ساکنان کلانشهر چند میلیونی، متراکم و آلودگیهای مثل تهران و تأمین حداقل امکانات برای گذران اوقات فراغت بسیار محدود آنها، حفظ و احیای دره‌های شمالی، رودخانه‌ها و باغها و چشم اندازهای زیبا و ایجاد فضاهای عمومی را به یک موضوع حیاتی تبدیل کرده است، با یأس و تأسف شاهد تخریب و از میان رفتن آنها هستیم. بالاخره در شرایطی که تهران به عنوان بزرگترین و مهمترین کلانشهر کشور و پایتخت ملی باید بتواند پاسخگوی نیازهای فرآیند شتابان جهانی شدن، جذب سرمایه‌های خارجی، توسعه فناوریهای نوین و غیره باشد، نه تنها فرصتهای بسیار مهمی مثل ایجاد یک مرکز شهری پیشرفته و مجهز و در سطح استانداردهای جهانی را در اراضی عباس آباد تقریباً از دست داده ایم، بلکه با سرعت بسیار زیاد در حال از دست دادن تنها اراضی ارزشمند باقیمانده در محدوده تهران، یعنی اراضی وسیع غرب مسیل کن، (منطقه ۲۲) که می‌توانست در پاسخگویی به این نیازها نقش تعیین کننده داشته باشد نیز هستیم. افزایش جمعیت بی‌رویه و نامتناسب با ظرفیتهای و امکانات شهر، ناهنجاریهای اجتماعی، ناکارآمدی اقتصادی، آلودگیهای زیست محیطی (به ویژه هوا و آب)، ترافیک طاقت‌فرسا، کمبود خدمات و تأسیسات و تجهیزات شهری و مسائل ناشی از نابسامانی در تحولات کالبدی و نحوه استفاده از اراضی، ناامنی در برابر خطر سوانح طبیعی (به‌ویژه زلزله)، نابسامانی سیمای شهری، تخریب منابع و چشم اندازها و ارزشهای طبیعی و میراث فرهنگی و تاریخی از جمله این مسائل هستند. مسئله تهران دیگر گسترش محدوده آن، توسعه شبکه معابر و... نیست، بلکه مثل بسیاری از شهرهای دیگر دنیا، مسئله اصلی تهران تغییر و تحولات کالبدی ناشی از تأثیر تحولات و نیازهای اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی در درون آن است؛ ساختمانهای کهنی که تخریب میشوند و به جای آنها ساختمانهای نو ساخته میشود، بخشهایی از شهر که نقش آنها تغییر میکند (مثل کشتارگاهی که به فرهنگسرا و یا ناحیه صنعتی مترو یا پادگانی که به یک ناحیه تجاری و مسکونی تبدیل میشود و غیره)، بخشهای فرسوده شهر که بازسازی و نوسازی می‌شوند، بخشهایی از شهر که به

مدیریت شهری

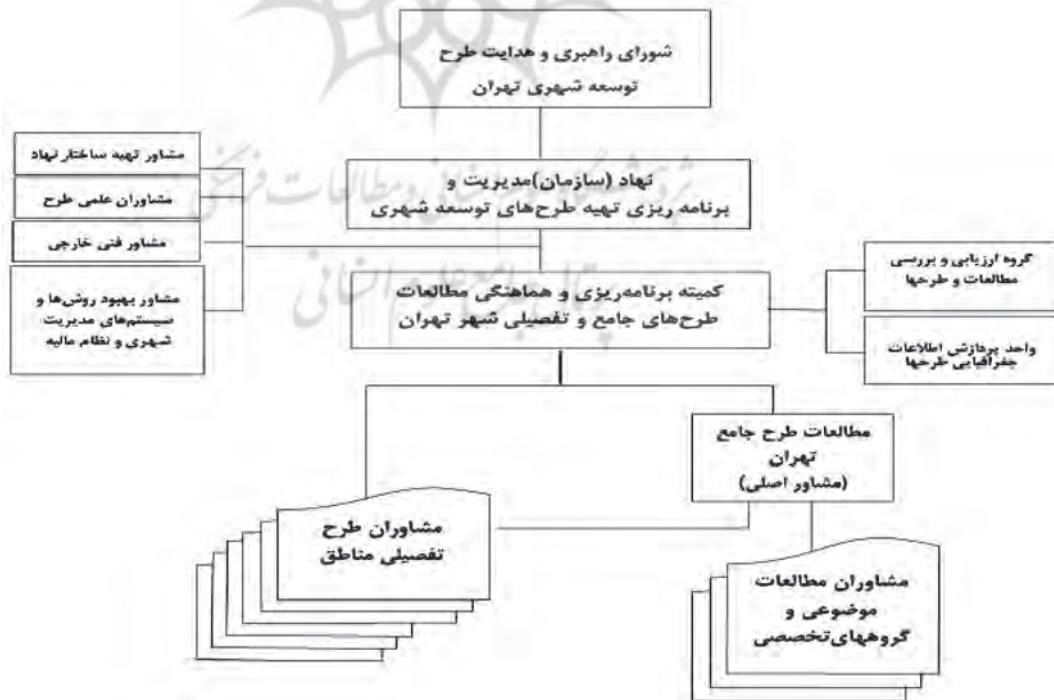
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۵۰ بهار ۱۳۹۷
No.50 Spring 2018

دلیل ارزشهای تاریخی، فرهنگی و طبیعی حفاظت و یا بهسازی میشوند.

سیاست و برنامه و طرح جامع و همه جانبه نبوده است و از این نظر در بین کلانشهرهای جهان یک استثنا به شمار می آید. این فقدان بزرگ، همراه با ساخت و سازهای گسترده و بی حساب و کتاب پانزده سال گذشته در امروز تهران را در سه سطح ملی، منطقه‌ای و محلی با مسائل، «رویه توافق و تراکم فروشی» چارچوب جدی روبه رو ساخته است (مستوفی، ۱۳۸۶). از یک سو فقدان سیاستها و طرحها و رویکردهای نادرست گذشته باعث شده است که توانائی های تهران برای ایفای نقشهای حساس و حیاتی در سطوح ملی و فراملی به شدت کاهش یابد و نقش پایتخت کشور عمدتاً به تأمین هر چه بیشتر خانه و مغازه و دفتر کار برای ساکنانش کاهش یابد و فرصتهای کمیاب و نادر برای تأمین فضاهای مورد نیاز کارکردهای اقتصادی و خدماتی در سطح ملی و فراملی یک به یک از میان برود. بالاخره اینکه مشکلات متعدد مثل آلودگی شدید هوا، ترافیک نابهنجار و فرساینده، آسیب پذیری زیاد در برابر زلزله احتمالی، کمبود چشمگیر فضاهای عمومی و خدمات شهری، کاهش آسایش و ایمنی نواحی مسکونی، پراکندگی و ناکارآمدی نواحی کار و فعالیت، ناهنجاریهای فرهنگی و اجتماعی، نابسامانی سیما و منظر شهری و... تهران

را به شهری غیرقابل زندگی تبدیل کرده است. بدیهی است که مقابله با این شرایط و نجات تهران مستلزم بازنگری و اصلاح فوری و همه جانبه در نحوه مدیریت تحولات شهر تهران است و در این زمینه طرح جامع جدید تهران نقش بسیار مهمی را به عهده خواهد داشت؛ اما نکته بسیار مهمی که در این زمینه باید به آن توجه داشت این است که صورت مسئله طرح جامع جدید بر خلاف طرحهای جامع قبلی، تعیین میزان جمعیت، جهات و حدود گسترش و توسعه شبکه راههای شهری نیست

مسئله اصلی طرح جامع جدید تهران هدایت تغییر و تحولات درونی ناشی از نیازهای اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی آن است. با این رویکرد هدف از تهیه طرح جامع جدید دستیابی به سندی بوده است که بتواند ضمن تشخیص و تبیین مسائل و مشکلات تهران در سطوح فراملی و ملی، منطقه‌ای و شهری و بررسی محدودیتهای و امکانات حل آنها، راهکارهای مناسب را نیز در هر سه سطح فوق تدوین و پیشنهاد کند و در عین حال مدیریت شهری بر مبنای آن بتواند فرآیند تغییر و تحولات کالبدی و نحوه استفاده از زمین را در جهت تحقق اهداف تعیین شده در هر سه سطح فوق هدایت، کنترل و نظارت کند (برگرفته از مسائل و ویژگی های تهران امروز و هدف طرح جامع جدید، ۱۳۸۶).

نمودار ۱. فرآیند تهیه طرح جامع شهر تهران؛ ماخذ: شهرداری تهران، ۱۳۸۶

۲. مبانی نظری

چیزی نزدیک به چهار دهه از اجرای طرح های جامع و تفصیلی در ایران می گذرد، گرچه در طی این چهار دهه انواع دیگری از طرح ها از جمله طرح های هادی، طرح شهرهای جدید، طرح آماده سازی زمین و غیره نیز به مرحله اجرا در آمده اما مبانی همه آنها بر اساس برنامه ریزی جامع استوار بوده است. این الگوی برنامه ریزی دستاوردهایی نیز در این چهار دهه داشته که در زیر به آنها اشاره می گردد: اثبات لزوم برنامه ریزی برای کنترل و هدایت شهرها؛ به کارگیری مفاهیم و فنون تازه برای استفاده درست از زمین و فضا؛ ایجاد دانش ها و روش های جدید شهرسازی برای پاسخگویی به نیازهای جامعه صنعتی؛ ابداع روش های جدید برای تولید انبوه مسکن و شبکه حمل و نقل (مهندسان مشاور فرهاد، ۱۳۷۹، ص ۵۵). با توجه به اهداف تعریف شده در تهیه طرح جامع شهری ارزیابی آن مرحله تجزیه و تحلیل تا شایستگی و نقاط ضعف آنها به صورت مقایسه ای آن ها می باشد و نتیجه یافته ها در چارچوبی منطقی قرار داده می شود. در حقیقت، ارزیابی شواهدی را برای تصمیم گیرندگان در دفاع از تصمیم خود فراهم می آورد. بایستی در نظر داشت که ارزیابی مرحله نهایی تصمیم گیری نیست، بلکه فقط به آن کمک می کند. به بیان دیگر، ارزیابی بنیانی را برای تصمیم گیری در مورد یافته های برنامه فراهم می آورد (ندایی طوسی، ۱۳۸۶، ص ۳۷).

بر اساس ارزیابی معیارهای تهیه طرح جامع نارسایی های نظری آن شامل موارد زیر می باشد:

۱. **باور به خرد محض و کامل بشر:** چرا که این الگوی شهرسازی ریشه در مدرنیسم دارد و مدرنیسم دوره ای است که بشر باورهای سنتی و آداب و رسوم خورد را به کناری نهاد و باور اصلی خود را بر خرد انسان بنا نهاد؛
۲. **پیش بینی قطعی آینده:** به دلیل وجود تعداد بسیار زیاد شاخصها و همچنین پیچیدگی روابط آنها و پویایی محیط، امکان پیش بینی قطعی وجود ندارد؛
۳. **تکیه بر شناخت کامل؛**
۴. **بی توجهی به مالکیت زمین:** طرح های جامع در کشورهای سوسیالیستی به ویژه پس از جنگ جهانی دوم که میزان خرابی ها شدید بود و علاوه بر کم اهمیت بودن مالکیت خصوصی، زمینهای زیادی نیز بدون صاحب پس از جنگ وجود داشت تا حد زیادی برنامه ریزی جامع در این کشورها عملی شد؛

اما در باقی کشورها که مالکیت خصوصی به صورت قوی وجود دارد این طرحها با ناکامی مواجه شده اند؛

۵. **تکیه بر هندسه اقلیدسی:** یکی از اصول طرحهای جامع سنتی هندسه اقلیدسی است که شهرسازی مدرن از تقسیمات شهری گرفته تا شبکه های شطرنجی بر این هندسه استوار است؛ اما امروزه با ابداع هندسه های جدید به اثبات رسیده که اصولاً هندسه اقلیدسی خارج از طبیعت و در ذهن ساده اندیش بشر جای دارد؛

۶. **اقتدارگرایی:** طرحهای جامع با این پیشفرض که میتوان همه مسائل را شناخت و برای آینده شهر تصمیم نهایی گرفت، جای هیچگونه تجدید نظر و آزادی را باز نکرده و صرفاً یک سری قواعد برای اجرا بوده است که از همان ابتدا محکوم به شکست بوده است (مشهودی، ۱۳۸۰، ص ۷۰).

برنامه ریزی جامع و تفصیلی که بعد از جنگ جهانی دوم با الهام از نظریات گدس و ابرکرامبی به عنوان الگوی رسمی برنامه ریزی شهری در جهان رایج شد، به دلیل نواقصی که در مبانی نظری و اجرا داشت در دهه ۱۹۶۰ میلادی در کشورهای غربی مورد انتقاد قرار گرفته و سعی شد با الگوهای دیگر برنامه ریزی جایگزین شود؛ اما در کشورهای جهان سوم از جمله کشور ایران هنوز بعد از گذشت بیش از چهار دهه از رواج آنها الگوی رسمی برنامه ریزی میباشد. این در حالی است که نتایج تحقیقات گسترده بسیاری نشان دهنده این واقعیت است که این اجرای طرحها در شهر با موفقیت چندانی همراه نبوده و در مواردی نیز حتی مشکلاتی برای شهر به وجود آورده است (حسینی، ۱۳۹۲، ص ۱۶).

اهم انتقادات وارد شده بر الگوی جامع از بعد نظری شامل صلبی و ایستا بودن طرح، بی توجهی به مشارکت مردمی، کالبدی بودن طرح، نقشه کاربری زمین به عنوان سند نهایی، آرمانی و غیرواقعی بودن، پرداختن به انبوهی از جزئیات و بی توجهی به امکانات اجرایی شهر برای اجرای طرح میباشد. مشکلات اجرایی طرح جامع به ویژه در ایران نیز موارد زیر بوده است:

۱. عدم هماهنگی میان بخشی،
۲. سیستم یک طرفه تصمیم گیری،
۳. تعطیل شدن عمل برنامه ریزی بعد از تهیه طرح،
۴. عدم تطابق طرح با امکانات اجرایی،
۵. شکاف بین روند تهیه طرح و اجرای آن،

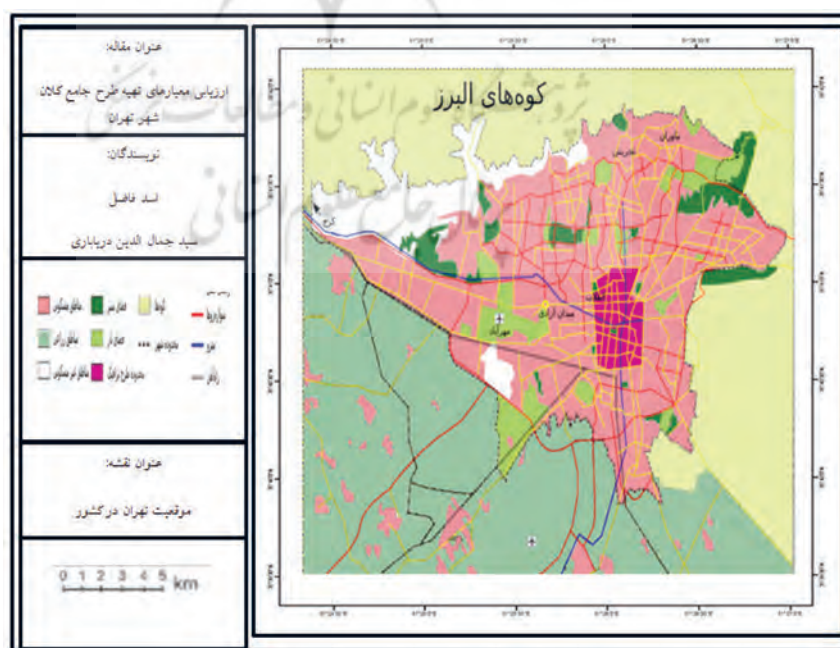
۶. رشد سریع جمعیت، تقابل مردم با طرح در برخی موارد.

بنابراین امروزه با توجه به تجارب کشورهای پیشرفته در زمینه برنامه‌ریزی شهری و شیوه‌های نوین برنامه‌ریزی از جمله برنامه ریزی استراتژیک و با توجه به مزایا و ویژگی‌هایی که برنامه‌ریزی استراتژیک در مقایسه با برنامه‌ریزی جامع دارد، رویکرد استراتژیک در برنامه‌ریزی توسعه شهری در ایران می‌تواند جایگزین مناسبی برای الگوی برنامه‌ریزی توسعه شهری در ایران باشد.

۳. محدوده مورد مطالعه

تهران بزرگ‌ترین شهر و پایتخت کشور ایران است. این شهر همچنین مرکز استان تهران و شهرستان‌های تهران نیز می‌باشد. مساحت این شهر ۷۳۰ کیلومتر مربع است که به همراه توابع خود استان تهران، جمعیتی برابر ۱۳،۲۷۳،۰۰۹ نفر و مساحتی برابر ۱۸۸۱۴ کیلومتر مربع دارد. این شهر یکی از بزرگ‌ترین شهرهای جنوب غربی آسیا و بیست و یکمین شهر بزرگ دنیا می‌باشد. شهر تهران، در شمال کشور ایران و جنوب دامنه رشته کوه البرز واقع شده‌است. تهران دارای دو شهر چسبیده به خود است که شهر ری و تجریش نام دارند و به ترتیب از جنوب و شمال به تهران متصل‌اند. تهران دارای یک شبکه متراکم بزرگراهی و چهار خط فعال مترو است. در یک صد سال اخیر

تهران مرکز جذب مهاجران زیادی از سرتاسر ایران بوده است. ساکنان اصلی تهران اقوام فارسی زبان بودند، البته در حال حاضر این شهر دارای اقوام مختلفی است و عمده زبان‌محاوره‌ای در این شهر فارسی است. ۹۸٪ مردم در این شهر زبان فارسی با لهجه تهرانی دارند مابقی اقوام ساکن تهران که مهاجر و در اقلیت هستند، عبارتند از: گیلکی، مازندرانی، ارمنی، عربی، آذربایجانی، کردی و لری که زبان مشترک همه آنها فارسی می‌باشد. تراکم جمعیت در تهران بین ده هزار و هفتصد تا بیش از یازده هزار نفر در هر کیلومتر مربع برآورد می‌شود که بنابر آمار نخست شانزدهمین شهر پرتراکم جهان است. شهر تهران در شمال ایران، به فاصله ۹۰ کیلومتری جنوب دریای خزر و در کوهپایه‌های جنوبی رشته کوه البرز در حد فاصل طول جغرافیایی ۵۱ درجه و ۲ دقیقه شرقی تا ۵۱ درجه و ۳۶ دقیقه شرقی، به طول تقریبی ۵۰ کیلومتر و عرض جغرافیایی ۳۵ درجه و ۳۴ دقیقه شمالی تا ۳۵ درجه و ۵۰ دقیقه شمالی به عرض تقریبی ۳۰ کیلومتر گسترده شده‌است. ارتفاع شهر در مرتفع‌ترین نقاط شمال به ۲۰۰۰ متر و در جنوبی‌ترین نقاط به ۱۰۵۰ متر از سطح دریا می‌رسد. تهران از شمال به نواحی کوهستانی و از جنوب به نواحی کویری منتهی شده در نتیجه در جنوب و شمال دارای آب و هوایی متفاوت است. نواحی شمالی از آب و هوای سرد و خشک و نواحی جنوبی از آب و هوای گرم و خشک برخوردارند (شهرداری تهران، ۱۳۹۶).

نقشه ۱. موقعیت جغرافیایی کلان شهر تهران؛ منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

جدول ۱. چشم اندازهای تاکید شده در طرح جامع تهران؛ ماخذ: طرح جامع شهر تهران، ۱۳۸۶

شهر جهانی	شهر هوشمند	شهر دانش پایه	شهر با هویت ایرانی - اسلامی
شهر امن و مقاوم	فضاهای عمومی	شهر سرزنده	شهر سرسبز
شهر با رفاه عمومی	شهر روان	شهر منسجم	شهر پایدار
شهر برتر	کلانشهر	حقوق شهروندی	شهر عادلانه

۴. روش تحقیق

روش تحقیق از نوع کاربردی و توصیفی - تحلیلی می باشد و با استفاده از روش اسنادی و کتابخانه‌ای به جمع آوری اطلاعات پرداخته شده است جامعه آماری این پژوهش شامل کارشناسان می باشد و با توجه به گستردگی جامعه آماری و میسر نبودن امکان اجرای تحقیق بر روی کل جامعه، از روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای استفاده شده است و اطلاعات بدست آمده با استفاده از روش دلفی و تکنیک روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره تاپسیس تحلیل شده است. نوع تحقیق از نظر هدف، کاربردی است و از نظر روش تحقیق توصیفی - تحلیلی می باشد. برای جمع آوری اطلاعات پژوهش، مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی انجام گرفته که ابزارهای مطالعات میدانی، شامل مشاهده، مصاحبه و پرسش نامه بوده است. جامعه آماری این پژوهش را کارشناسان زیست محیطی تشکیل می دهند. و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از تکنیک تاپسیس استفاده شده است. در روش تاپسیس، ماتریس $n * m$ که دارای m گزینه و n معیار می باشد، مورد ارزیابی قرار می گیرد. در این الگوریتم، فرض بر این است که مطلوبیت هر شاخص به طور یکنواخت افزایشی (یا کاهش) است. بدان صورت که بهترین ارزش موجود از یک شاخص نشان دهنده ایده آل مثبت بوده و بدترین ارزش موجود از آن مشخص کننده ایده آل منفی خواهد بود. همچنین شاخص‌ها مستقل از هم هستند. در ضمن فاصله یک گزینه از ایده آل مثبت (یا منفی) ممکن است به صورت اقلیدسی از (توان دوم) و یا به صورت مجموع قدر مطلق از فواصل خطی (معروف به فواصل بلوکی) محاسبه گردد، که این امر بستگی به تبادل و جایگزینی در بین شاخص‌ها دارد (Willis, Hepu, 2005:526). جهت بهره‌برداری از این تکنیک، مراحل زیر به اجرا گذاشته می شود

شناسایی و مطالعه ساختار سند طرح جامع

برای شهر تهران، تاکنون سه طرح جامع مصوب تهیه شده است. اولین طرح که در سال ۱۳۴۸ به تصویب رسید، به طرح جامع فرمانفرمائیان مشهور است. پس از بیش از دو دهه، طرح دوم (مشهور به طرح ساماندهی) توسط مهندسان مشاور آتک تهیه گردید. سومین طرح جامع نیز طرح جامع راهبردی است که در سال ۱۳۸۶ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری رسید. از آنجا که شهر تهران را می توان الگویی برای توسعه شهری شهرهای کوچکتر به حساب آورد، ارزیابی این طرح میتواند در جهت دهی به توسعه شهری آینده کشور نیز کمک نماید. شناسایی اجزاء سند و ارتباطات اجزاء (چشم انداز و راهبردها) نشان می دهد T چشم انداز توسعه بلندمدت شهر تهران، که سیمای مطلوب شهر در افق طرح و میثاقی برای توسعه پایدار کلانشهر تهران و پایتخت کشور است، هماهنگ با چشم انداز بیست ساله کشور، مبتنی بر آرمانهای زیر است: تهران؛ شهری با اصالت و هویت ایرانی - اسلامی (شهری که برای رشد و تعالی انسان و حیات طبیعه، سامان مینماید)

۱. تهران؛ شهری دانش پایه، هوشمند و جهانی
۲. تهران؛ شهری سرسبز و زیبا، شاداب و سرزنده با فضاهای عمومی متنوع و گسترده
۳. تهران؛ شهری امن و مقاوم در برابر انواع آسیبها و مقاوم در برابر مخاطرات و سوانح
۴. تهران؛ شهری پایدار و منسجم با ساختاری مناسب برای سکونت، فعالیت و فراغت
۵. تهران؛ شهری روان با رفاه عمومی و زیرساختهای مناسب، همراه با تعدیل نابرابریها و تأمین عادلانه کلیه حقوق شهروندی
۶. تهران؛ کلانشهری با عملکردهای ملی و جهانی و با اقتصادی مدرن و مرکزیت امور فرهنگی - پژوهشی و سیاسی در سطح کشور

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس n آلترناتیو و شاخص k

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

مرحله دوم: استاندارد نمودن داده‌ها و تشکیل ماتریس استاندارد از طریق رابطه زیر:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

مرحله سوم: تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها w_i بر اساس $\sum_{i=1}^n w_i = 1$ در این راستا شاخص‌های دارای اهمیت بیشتر از وزن بالاتری نیز برخوردارند.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

مرحله چهارم: تعیین فاصله i امین آلترناتیو از آلترناتیو ایده‌آل (بالاترین عملکرد هر شاخص) که آن را با (A^+) نشان می‌دهند.

$$A^+ = \left\{ \max_j v_j \mid j \in J \right\}, \left\{ \min_j v_j \mid j \in J' \right\}$$

$$A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$$

مرحله پنجم: تعیین فاصله i امین آلترناتیو از آلترناتیو حداقل (پایین‌ترین عملکرد هر شاخص) که آن را با (A^-) نشان می‌دهند.

$$A^- = \left\{ \min_j v_j \mid j \in J \right\}, \left\{ \max_j v_j \mid j \in J' \right\}$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

مرحله ششم: تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیو ایده‌آل (S_i^+) و آلترناتیو (S_i^-) .

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_j - v_j^+)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_j - v_j^-)^2}$$

مرحله هفتم: تعیین ضریبی که برابر است با فاصله آلترناتیو حداقل (S_i^-) تقسیم بر مجموع فاصله آلترناتیو حداقل (S_i^-) و فاصله آلترناتیو ایده‌آل (S_i^+) که آن را با (C_i^*) نشان داده و از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}$$

مرحله هشتم: رتبه‌بندی آلترناتیوها بر اساس میزان C_i^* . میزان فوق بین صفر و یک $(0 \leq C_i^* \leq 1)$ در نوسان است. در این راستا $C_i^* = 1$ نشان دهنده بالاترین رتبه و $C_i^* = 0$ نیز نشان دهنده کمترین رتبه است.

۵. یافته‌های پژوهش

توصیف آماری پرسشنامه

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت؛

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

آمار توصیفی و جنسیت	فراوانی مطلق	درصد فراوانی مطلق	درصد فراوانی تجمعی
مرد	۱۰۷	۵/۵۲	۵/۵۲
زن	۹۷	۵/۴۵	۱۰۰
مجموع	۱۰۰	۱۰۰	-

جدول ۳. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب گروه سنی؛

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

آمار توصیفی سن	فراوانی مطلق	درصد فراوانی مطلق	درصد فراوانی تجمعی
زیر ۳۰ سال	۶۴	۳۱/۴	۳۱/۴
۳۰-۴۰ سال	۸۵	۴۱/۷	۷۳
۴۱-۵۰ سال	۳۴	۱۶/۷	۸۹/۷
بالای ۵۰ سال	۲۱	۱۰/۳	۱۰۰
مجموع	۲۰۴	۱۰۰	-

جدول ۴. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تحصیلات؛ منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

وضعیت تحصیلات	فراوانی مطلق	درصد فراوانی مطلق	درصد فراوانی تجمعی
بی سواد	۰	۰	۰
دیپلم	۳۸	۶/۱۸	۶/۱۸
فوق دیپلم	۶۱	۹/۲۹	۵/۴۵
لیسانس	۷۴	۳/۳۶	۸/۸۴
فوق لیسانس و بالاتر	۳۱	۲/۱۵	۱۰۰
مجموع	۲۰۴	۱۰۰	-

جدول ۵. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب وضعیت شغلی؛ منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶

آمار توصیفی شغل	فراوانی مطلق	درصد فراوانی مطلق	درصد فراوانی تجمعی
کارمند	۲۷	۲/۱۳	۲/۱۳
کارگر	۱۰	۹/۴	۱/۱۸
کاسب	۰	۰	۱/۱۸
بازرگان و تولیدکننده	۰	۰	۱/۱۸
مدیر و کارفرما	۱۶	۸/۷	۲۶
مشاغل علمی	۱۸	۸/۸	۸/۳۴
مشاغل خدماتی	۲۵	۳/۱۲	۱/۴۱
سایر مشاغل	۲۱	۳/۱۰	۴/۵۷
آزاد	۳۸	۶/۱۸	۷۶
بیکار	۸	۹/۳	۹/۷۹
خانه دار	۱۱	۴/۵	۳/۸۵
محصل	۵	۵/۲	۷/۸۷
دانشجو	۲۲	۸/۱۰	۵/۹۵
بازنشسته	۳	۵/۱	۱۰۰
مجموع	۲۰۴	۱۰۰	-

$$di- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2}$$

بر اساس فرمول بالا اقدام به تعیین فاصلی نسبی تا برترین معیار می‌شود سپس بر اساس آن انواع طرح‌ها از لحاظ حداکثر و حداقل می‌شود.

در این مرحله اقدام به تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیوهای حداکثر و حداقل می‌شود، که فرمول محاسبه آن به شرح زیر می‌باشد:

$$di+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2}$$

جدول ۵. شاخص ها و معیارهای ارزیابی طرح جامع تهران؛ منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۶

کد	معیارها	+Di	-Di
A1	عدم هماهنگی میان ارگان ها در تهیه و تصویب و اجرای طرح	۰,۰۲۶۳۹۲	۰,۰۱۴۰۱۶
A2	عدم نظارت و ارزیابی در تهیه و اجرای طرح	۰,۰۳۵۶۳۹۱	۰,۰۰۶۵۴۳
A3	بلندت مدت بودن افق زمانی طرح	۰,۰۲۰۶۶۷۶	۰,۰۲۵۸۳۷
A4	فاصله میان تهیه طرح و اجرای طرح	۰,۰۲۷۵۶۵	۰,۰۱۳۸۴۲
A5	دیدگاه فرآیند گرا به جای دیدگاه محصول گرا	۰,۰۲۱۶۴۲۱	۰,۰۲۲۰۰۸
A6	توجه صرف به بعد کالبدی و عدم توجه به بعد اقتصادی و اجتماعی	۰,۰۱۹۶۲۵۲	۰,۰۲۹۳۷۴
A7	استفاده از الگوهای وارداتی اروپا و آمریکا	۰,۰۲۲۶۵۷	۰,۰۱۹۶۹۲
A8	عدم استفاده از میزان مشارکت نهادهای محلی و مردمی در فرایند بررسی، تصویب و اجرای طرح	۰,۰۱۵۲۱۲	۰,۰۳۲۹۷۲
A9	عدم توجه به نیازهای شهروندان و حاکم بودن فضای سیاسی در تهیه طرح	۰,۰۱۸۱۶۱	۰,۰۲۶۰۸۲

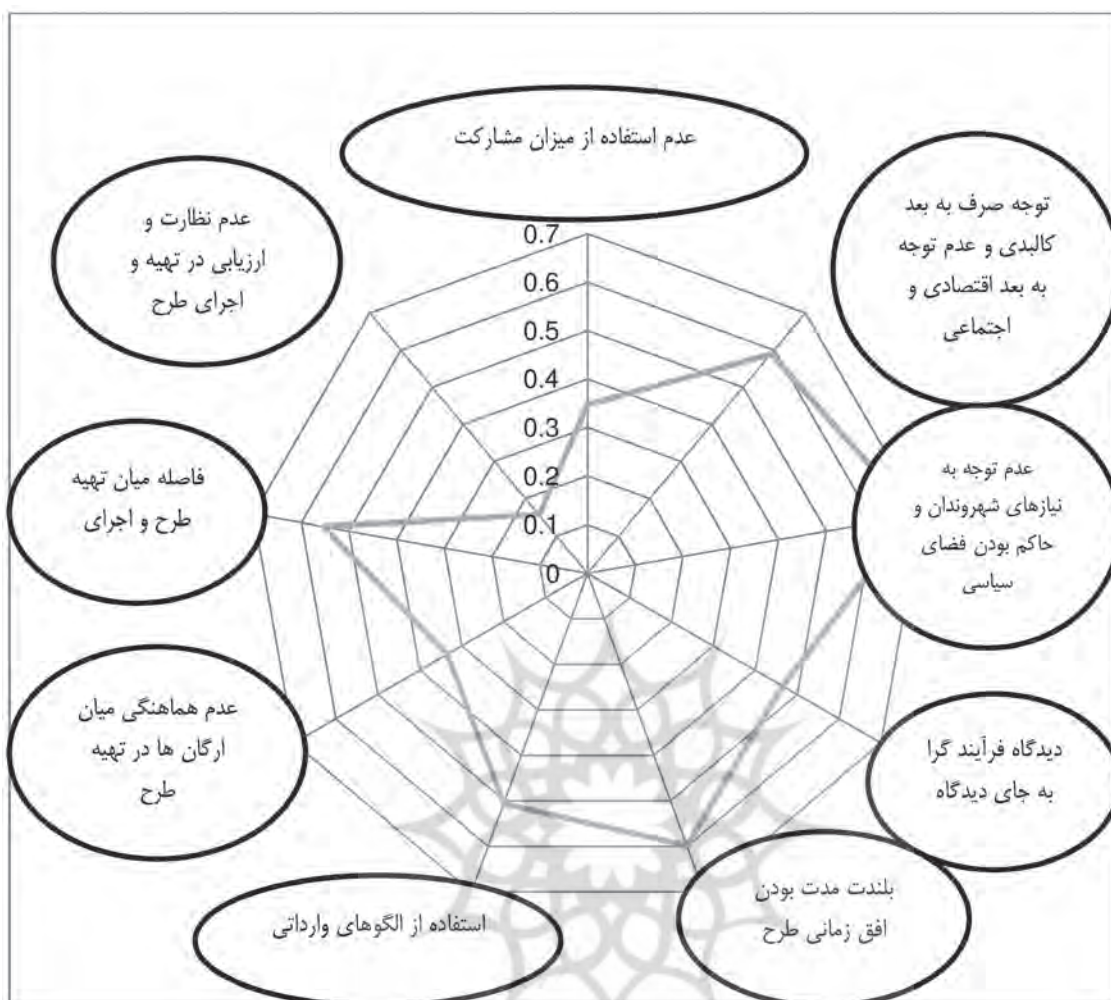

در این مرحله نزدیکی نسبی (D^-) نسبت به (D^+) محاسبه شده و سپس اقدام به رتبه بندی گزینه ها بر اساس مقدار بدست آمده که بین صفر و یک در نوسان است خواهد شد. هر چه این مقدار به عدد ۱ نزدیک تر باشد نشان دهنده رتبه بالا و هر چه مقدار مذکور به صفر نزدیک تر باشد نشان دهنده رتبه کمتر می باشد.

$$cl_i^+ = \frac{d_i^-}{(d_i^+ + d_i^-)} \quad 0 \leq cl_i^+ \leq 1$$

جدول ۶. رتبه بندی معیارها بر اساس مدل تاپسیس؛ منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۶

کد	معیارها	CLi	TOPSIS
A1	عدم هماهنگی میان ارگان ها در تهیه و تصویب و اجرای طرح	۰,۰۳۴۶۸۶۳	۷
A2	عدم نظارت و ارزیابی در تهیه و اجرای طرح	۰,۰۲۹۶۹۳۶	۹
A3	بلندت مدت بودن افق زمانی طرح	۰,۰۵۰۴۲۷۹	۵
A4	فاصله میان تهیه طرح و اجرای طرح	۰,۰۳۳۴۳۳	۸
A5	دیدگاه فرآیند گرا به جای دیدگاه محصول گرا	۰,۰۵۰۶۷۶۴	۴
A6	توجه صرف به بعد کالبدی و عدم توجه به بعد اقتصادی و اجتماعی	۰,۰۵۹۹۱۵۷	۲
A7	استفاده از الگوهای وارداتی اروپا و آمریکا	۰,۰۴۶۹۹۱	۶
A8	عدم استفاده از میزان مشارکت نهادهای محلی و مردمی در فرایند بررسی، تصویب و اجرای طرح	۰,۰۶۵۴۲۸۶	۱
A9	عدم توجه به نیازهای شهروندان و حاکم بودن فضای سیاسی در تهیه طرح	۰,۰۵۸۹۵۲	۳

نمودار ۲. معیارهای ارزیابی طرح جامع تهران بر اساس مدل تاپسیس؛ منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

۶. نتیجه گیری و جمع‌بندی

سنجش میزان تحقق طرح بر اساس فرآیند و معیارهایی صورت می‌گیرد که همزمان با تصویب طرح به تصویب رسیده‌اند. اما درخصوص شهر تهران، سند طرح جامع، معیارها و شاخص‌هایی را که برای سنجش و ارزیابی تحقق آن مورد نیاز است را پیشنهاد نکرده است. به همین جهت، انجام مطالعات تکمیلی برای تعریف چنین سنجهایی ضرورت می‌یابد. نتایج جدول شماره (۶) بر اساس تکنیک تاپسیس حاکی از آن است در میان معیارهای مورد سنجش شاخص‌ها و معیارهای ارزیابی طرح جامع تهران، عدم استفاده از میزان مشارکت نهادهای محلی و مردمی در فرآیند بررسی، تصویب و اجرای طرح با کسب امتیاز ۰,۶۸۴۲، توانسته است در صدر معیار مورد بررسی قرار بگیرد و جایگاه نخست را به خود اختصاص دهد. در همین راستا توجه صرف به بعد کالبدی و عدم توجه به بعد اقتصادی و اجتماعی

طرحهای توسعه شهری، اسناد هدایت نحوه توسعه شهرها هستند که مدیران شهری را قادر می‌سازند با نگاهی بلندمدت، در پی بر ساختن چشم اندازی مطلوب از شهر باشند. طرح جامع تهران نیز، سندی است که توسعه پایدار شهر تهران را هدف خود قرار داده است. نکته حائز اهمیت در این میان، میزان پیشرفت در مسیر تحقق طرح در هر دوره زمانی است. به عبارت طرح جامع تهران، به‌عنوان یک سند راهبردی، نیازمند معیارها و شاخص‌هایی است که بتوانند نشان دهند در هر لحظه در چه مختصاتی نسبت به چشم انداز طرح قرار گرفته‌ایم و چه میزان از اهداف و راهبردهای آن محقق شده‌اند. به طور معمول، معیارها و شاخص‌های ارزیابی میزان تحقق طرح‌های راهبردی توسعه شهری در خود طرح تعریف می‌شوند. در نتیجه

با کسب امتیاز ۰,۵۹۹۱ توانست جایگاه دوم را در بین معیارها مورد بررسی به خود اختصاص دهد و مسئله‌ای که جایگاه سوم را به خود تخصیص داد می‌توان به عدم توجه به نیازهای شهروندان و حاکم بودن فضای سیاسی در تهیه طرح اشاره کرد و در نهایت اینکه معیاری بلند مدت بودن افق زمانی طرح، استفاده از الگوهای وارداتی اروپا و آمریکا، عدم هماهنگی میان ارگانها در تهیه و تصویب و اجرای طرح، فاصله میان تهیه طرح و اجرای طرح و عدم نظارت و ارزیابی در تهیه و اجرای طرح به ترتیب در پایین‌ترین رتبه قرار دارند. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که با فروپاشی نظام سوسیالیسم و تاثیر پذیری از نگاه لیبرالیسم در طرحها و برنامه‌های توسعه شهری تهران نوعی منفعت‌گرایی و سوداگری دیده می‌شود و همچنین در تهیه طرح جامع به جای اینکه بر اساس خواسته مردم تدوین شود و از برنامه ریزی مشارکتی استفاده شود با تاثیرپذیری از بعد سیاسی جامعه تهیه شده است و به جای اینکه به شاخص‌های تدوین شده تهران به عنوان شهر ایرانی اسلامی، شهری سبز، شهری امن، شهری پایدار و ... تاکید شود، برای کسب سود اقتصادی بیشتر (تغییر کاربری غیر قانونی، فروش تراکم بیش از حد) سبب تخریب محیط زیست شده و در نهایت به توسعه پایدار دست نیافته و معیارهای در نظر گرفته شده تحقق نیافته است. همچنین ناکارآمدی سیاست‌های کلان شهرها (تهران) و تمرکزگرایی (نظریه در برنامه‌ریزی و طرح) در بسیاری از زمینه‌ها بویژه در زمینه‌های ضعف مدیریت و بالاخص مدیریت شهری باعث ایجاد زمینه‌های نابرابری در شهرها شده است. از آنجایی که میزان توسعه یافتگی شهر اصلی‌ترین معیار توسعه پایدار و متوازن محسوب می‌گردد بنابراین می‌توان با اصلاح و ارتقاء نظام مدیریت شهری به این هدف نزدیکتر شد. این امر، مستلزم تقسیم وظایف برنامه‌ریزی میان سطوح مختلف مدیریت و تصمیم‌گیری (ملی، منطقه‌ای و محلی) است و از طرفی نیازمند مشارکت و همکاری همه ی نیروهایی است که در حیات شهری دخالت دارند (نظریه برنامه‌ریزی). از طرفی با تمرکز زدایی و انتقال قدرت و اختیارات برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری از دولت مرکزی به مقامات محلی و واحدهای تابعه دولت، شرکت‌های عمومی نیمه مستقل و مقامات اجرایی می‌توان گامی در جهت بهبود نظام مدیریتی طرح

های توسعه شهری تهران برداشت. همچنین مطالعات بر روی دلایل عدم تحقق طرحهای جامع در کشور نشان می‌دهد که نگاه محصول‌گرا به طرح جامع و عدم تعیین فرآیند نظارت و ارزیابی و بازنگری، موجب عدم انطباق پیشنهادهای طرح جامع با رویدادهای جدید و ایستایی بیش از حد این طرحها شده بود. به علاوه روش و شیوه مناسبی برای تعیین میزان اجرا شدن طرح جامع به طور ساختارمند و مستمر وجود نداشته و عمده ارزیابی‌های تحقق طرحهای توسعه شهری به صورت ارزیابی پس از اجرا انجام می‌شده اند. از آنجا که طرح جامع تهران، در نگاهی فرآیندگرا، نیاز به ارزیابی و بازنگری مستمر دارد، تدوین شاخص‌هایی بدین منظور ضروری می‌نماید. این شاخصها نهایتاً در بازنگری طرح جامع در دوره‌های ۵ ساله به دو ترتیب موثر باشد. نخست اینکه زمینه‌های غیراجرایی و محقق نشده طرح شناسایی شود تا بتوان انتظارات نامتناسب با ظرفیت‌های اجرایی را شناسایی نمود و دوم اینکه با بازنگری طرح، سازوکارهایی برای محقق شدن همه ابعاد آن ایجاد کرد. از آنجا که طرح جامع تهران (مصوب ۱۳۸۶) الگوی برنامه ریزی راهبردی را مدنظر قرار داده است، مبتنی بر تجارب جهانی تهیه طرحهای راهبردی نیاز به نظامی است که بتواند میزان تحقق هر یک از راهبردهای طرح را نشان دهد و از سوی دیگر میزان دستیابی به چشم انداز طرح نیز مشخص و معین گردد.

ارائه پیشنهادات

۱. طرح جامع باید با توجه به محدودیتها و امکانات داخلی و محیط بیرونی انجام گیرد.
۲. مکانیزم‌های اجرایی و نظارتی در ارتباط با فرآیند برنامه‌ریزی قرار داشته باشند.
۳. منابع مالی بطور صحیح شناسایی شود.
۴. تهیه کنندگان برنامه و اجرا کنندگان در ارتباط با یکدیگر باشند.
۵. طراحی نظام نظارت و کنترل در فرآیند تهیه، تصویب و اجرای طرح جامع
۶. شناسایی و اولویت‌بندی اهداف کلان، میانه و خرد
۷. شناسایی و وقوف کامل بر ظرفیت‌ها و محدودیت‌های طرح جامع
۸. استفاده از نیروهای متخصص در امر تهیه و و تصویب و

- اجرا طرح جامع
۹. ارائه پیشنهادات اجرایی دقیق و منطقی در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه شهری تهران
۱۰. توجه به گروه‌های ذینفع و امکانات موجود داشته باشند.
۱۱. لزوم مدیریت یکپارچه شهری در ساختار مدیریت شهری و منطقه بلافصل آن
۱۲. مشارکت بخش خصوصی در فرایند تهیه طرح جامع شهری
۱۳. طراحی سازوکار آموزش اصول و مباحث برنامه‌ریزی و مدیریت ارتباطی، استراتژیک و مشارکتی برای تمام
۱۴. بومی سازی الگوهای وارداتی اروپا و آمریکا
۱۵. توجه به افق زمانی کوتاه مدت و میان مدت در تهیه طرح جامع تهران
- منابع و مآخذ**
۱. اجلالی، پرویز و رفیعان مجتبی (۱۳۹۱) نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید نشر آگه، چاپ اول
۲. اجلالی، پرویز، رفیعان، مجتبی. عسگری، علی (۱۳۹۲) نظریه برنامه‌ریزی: دیدگاه‌های سنتی و جدید. تهران: نشر آگه
۳. اسدی، ایرج (۱۳۸۲) دانشنامه مدیریت شهری، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۱۴.
۴. اصغریپور، محمدجواد (۱۳۸۳) تصمیم‌گیری چندمعیاره، انتشارات دانشگاه تهران، جلد سوم، تهران.
۵. افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۳) برنامه‌ریزی ارتباطی، رویکردی انتقادی؛ فصلنامه مدرس علوم انسانی، بهار
۶. ایکاف راسل (۱۳۸۰) برنامه‌ریزی تعاملی مدیریت هماهنگ با تحول برای ساختن آینده سازان؛ ترجمه سهراب خلیلی شورینی، نشر مرکز.
۷. آسایش، حسین. استعلاجی، علیرضا (۱۳۹۳) اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه ای. تهران:نمای دانش
۸. توکلی، علی (۱۳۹۱) انواع طبقه‌بندی کاربری شهری و تهیه نقشه کاربری زمین، پایان نامه کارشناسی ارشد
۹. حکمت نیا، حسن و میر نجف موسوی (۱۳۸۵) کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه ریزی شهری و ناحیه‌ای، یزد: انتشارات علم نوین
۱۰. خاکی، غلامرضا (۱۳۷۸) روش تحقیق با رویکرد به پایان نویسی، نشر مرکز تحقیقات علمی کشور،
۱۱. دکتر شکوئی، حسین (۱۳۸۰) دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری،
۱۲. دکتر شیعه، اسماعیل (۱۳۷۹) مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران،
۱۳. دوران، دانیل (۱۳۷۰) نظریه سیستمها، ترجمه دکتر یمینی، محمد، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، تهران
۱۴. دانش شهر شاخصها و معیارهای ارزیابی طرح جامع (۱۳۹۱) انتشارات مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، شماره ۱۱۲
۱۵. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۷۴) دیدگاه‌های موجود در توسعه و توسعه در ایران، مجموعه مقالات هفتمین کنگره جغرافیایی ایران، ج ۲، دانشگاه تهران.
۱۶. ریتزر، جورج (۱۳۸۰) نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر؛ ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی،
۱۷. سرور، رحیم (۱۳۹۳) اصول برنامه‌ریزی توسعه شهری، واحد علوم و تحقیقات تهران، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری
۱۸. شکویی، حسین (۱۳۷۵) اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا ج اول، انتشارات گیتاشناسی، تهران
۱۹. ضرابی، اصغر، مصطفی قدمی و محمدرضا کنعانی (۱۳۹۱) ارزیابی سکونتگاه‌های شهری با رویکرد شهر سالم در استان مازندران، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، شال دوازدهم، شماره ۴۷، صص ۱۵۱-۱۳۱.
۲۰. طرح جامع مصوب (۱۳۸۶) وزارت مسکن و شهرسازی، معاونت شهرسازی و معماری دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران
۲۱. عسگری، علی (۱۳۷۷) درس‌هایی از تئوری برنامه‌ریزی ارتباطی برای برنامه‌ریزی توسعه در ایران؛ مجموعه مباحث و مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم توسعه کشور، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی،
۲۲. عطایی، محمد (۱۳۸۸) تصمیم‌گیری چند معیاره، شاهرود دانشگاه صنعتی شاهرود. چاپ اول.
۲۳. کریمان (۱۳۸۹) تهران در گذشته و حال، دانشگاه تهران،
۲۴. کولین لی، (۱۳۶۶) مدل‌ها در برنامه‌ریزی شهری، ترجمه عباس زادگان، مصطفی، جهاد دانشگاهی تهران،
۲۵. لینچ، کوئین (۱۳۷۶) تئوری شکل خراب شهر؛ ترجمه سید حسن بحرینی دانشگاه تهران؛
۲۶. ماکیاولی، نیکولو (۱۳۸۶) شهریار، ترجمه داریوش آشوری، نشر پرواز،
۲۷. محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۱) ارتباط جمعی و توسعه؛ وزارت جهاد سازندگی (سابق)،
۲۸. مدنی پور، علی (۱۳۸۱) تهران ظهور یک کلانشهر، انتشارات

- انتشارات معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی،
۲۹. رکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهرتهران (۱۳۸۷) نگاهی به اهم برنامه‌های توسعه شهری تهران طی چهار دهه اخیر با تأکید بر استخراج سیاست‌ها و راهبردها.
۳۰. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران (۱۳۷۹) طرح مجموعه شهری تهران و شهرهای اطراف آن، وزارت مسکن و شهرسازی،
۳۱. مکانیسم برنامه‌ریزی در ایران با تأکید بر برنامه‌ریزی (۱۳۷۳) مجموعه مقالات سمینار جامعه‌شناسی و توسعه، ج ۲، انتشارات سمت،
۳۲. مومنی، منصور و اسماعیلیان، مجید (۱۳۸۵) کاربرد شبیه‌سازی در عدم اطمینان فرایند تصمیم‌گیری چند معیاره (MADM)، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره ۴.
۳۳. مهدیزاده، جواد (۱۳۸۲) برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهری، انتشارات معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی،
34. Hall, Peter, 1998. Urban and Regional Planning,
35. Middleton, Johan and Bob Gorzynski, 2002, Strategy Express, Capstonc Publishing Uk,
36. Stueart .Robert D. 2000, Library and Information Center
37. management. "fifth edition. Endewood, 1994, Colorado: Libraries London.
38. Perspective on Strategic Planning 1998, JAPA ,Vol. No53.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی